

Cătălin Borangic

Dacii după căderea regatului dac

Dacians after the fall of the Dacian Kingdom

Abstract: *The Romanization of Dacia was profound, complete and lasting, but this process was primarily a civilizing one, that did not lead to the disappearance of the native population, but on the contrary, of its involvement in the new institutional and cultural context. A quick review of the succession of events in the provincial period and, distinctly, of the attestations regarding the role of representatives of the pre-Roman population in those events is likely to suggest that their presence in the Dacian-Roman society was very consistent.*

Cuvinte-cheie: *cucerire romană, daci, aculturație, mobilitate socială*

Keywords: *Roman conquest, Dacians, aculturation, social mobility*

Aproape concomitent cu teza exterminării dacilor în războaiele cu romanii, subiect motivat politic, istoriografia românească și nu numai, a adunat informații despre dacii supraviețuitori și despre urmașii lor, reușind în bună măsură demontarea scenariului roeslerian¹. Astfel, populația autohtonă cucerită a fost împărțită teoretic în câteva categorii: dacii liberi, dacii din Imperiu, incluzând atât dacii recrutați în armată, sclavii și libertii de origine dacică, refugiații etc., iar ultimii, dacii din provincia Dacia.

În ciuda unei teorii larg răspândite în mediul social recent, care afirmă că doar un procent relativ mic din teritoriul regatului a fost cucerit, de fapt armatele romane au pus stăpânire pe toate regiunile care aparținuseră lui Decebal și chiar au depășit limitele regatului, așa cum o dovedesc distrugerile fortărețelor dacice din epocă. Politica romană fixa noua frontieră, atunci când se cucerea un teritoriu, în limitele proprietății ținuturilor care aparținuseră dușmanului învins, iar nu de puține ori *limes*-ul astfel stabilit nu coincidea cu *finis*, limita teritoriului supravegheat². Toate cetățile dacice, indiferent de

1. O micro-analiză a acestui subiect și analogii cu neamuri și popoare dispărute, *exterminate* sau strămutate, dar care reapar în istorie la intervale de timp în vechile lor locuri de baștină la Russu 1980, p. 170-174.

2. Între *limes* și *finis* se întindea *agri vacui et militum usui sepositi*, un fel de *no man's land*, unde prezența sau stabilirea barbarilor era interzisă (Tacitus, *Annales*, XIII, 54-55). În oglindă, și o zonă de dincoace de *limes* avea statut de *agri usui militum*, destinată pășunatului, exercițiilor militare și interceptării infiltrărilor barbare. Uneori, însă, în funcție de resursele și siguranța oferite, aceasta zonă era locuită de provinciali (Bogdan Cătănicu 2007, p. 76).

distanța față de Sarmizegetusa au fost cucerite, distruse sau au fost abandonate. Populația a fost alungată, strămutată, supravegheată atent și, acolo unde nu s-a instalat administrația, căpeteniilor locale li s-au impus tratate³. Este adevărat că provincia nou constituită nu s-a suprapus exact pe teritoriul fostului regat, ci ea s-a restrâns și concentrat asupra zonelor cu potențial economic ridicat, care erau, în același timp, și cele în care civilizația dacică atinsese un grad ridicat de dezvoltare.

Dincolo de zona de interes roman sau de posibilitățile Romei de control au rămas puternice comunități dacice – dependente sau testamentare ale culturii dacice clasice – care, nu peste multă vreme, au pus presiune serioasă pe autoritățile imperiale.

Specialiștii au împărțit aceste comunități în funcție de zona lor geografică de rezidență, în raport cu provincia: dacii liberi⁴, situați la vest și nord-vest; costobocii și carpicii⁵, situați la nord-est și est și populația geto-dacică din Muntenia⁶. Toate aceste trei mari grupe sunt bine atestate, atât prin descoperiri arheologice, cât și prin inscripții și texte ale autorilor antici, cu atât mai mult cu cât, în special costobocii și carpicii, singuri sau în alianțe cu diverse neamuri sarmate sau germanice, au atacat frecvent provincia și sudul Dunării.

Din informațiile pe care le avem, se pare că dacii din vest nu s-au amestecat în tulburările din provincie prilejuite de moartea lui Traian. Este posibil ca ei să nu fi avut suficientă forță, înghesuși nefericit între neamurile sarmatice și germanice, dar la fel de probabil este că unii daci au fost angrenați în lupte. Un indiciu este oferit de un altar onorific ridicat în cinstea unui ofițer roman, *Sextus Vibius Gallus, praefectus castrorum legionis XIII Geminae*, descoperit la Amastris (azi Amasra, Turcia) și care îl înfățișează pe titularul monumentului călare, luptând cu doi barbari. Unul dintre aceștia, pare-se rănit, aruncă din mâini o sabie curbă lungă, iar al doilea are și el o sabie încovoiată, ceva mai mică. Ambele arme identifică drept daci pe oponenții ofițerului. Inițial datarea acestui monument a fost pusă în legătură cu pătrunderea în Dacia romană a unor populații barbare, cu ocazia războaielor marcomanice din anii 166-169 p.Chr.⁷, împotriva cărora Legiunea a XIII Gemina, cantonată la Apulum (azi Alba Iulia), în corpul de comandă al căreia se afla și Sextus Vibius, a purtat o serie de bătălii. Cercetări ulterioare⁸ re poziționează apogeul carierei militare a ofițerului în timpul împăraților Domitian și Traian și este plauzibil ca între războaiele la care a participat să fi fost și cele daco-romane, precum și cele de la limesul de nord al provinciei, din timpul lui Traian sau al succesorului său.

Dacii atacă din nou imperiul și sunt învinși de generalii romani în timpul împăratului Commodus⁹. O altă știre din această regiune o transmite Dio Cassius care

3. Bogdan Cătănciu 2007, p. 49.

4. Atestați arheologic prin aspectul cultural Sântana-Arad (Macrea 1968, p. 171-200; Dumitrașcu 1993, *passim*; Petolescu 2010, p. 292-296).

5. Petolescu 2010, p. 297-305 (cu bibliografia relevantă a subiectului).

6. Petolescu 2010, p. 306-307.

7. Russu 1971 p. 535-536.

8. Dobson 1978, p. 223-224; Maxfield 1981, p. 77. Recent C. Petolescu reazăază cariera ofițerului în timpul domniei lui Marcus Aurelius, îi recunoaște pe cei doi barbari drept daci, deși admite că în perioada acestui împărat nu sunt consemnate războaie cu dacii liberi (Petolescu 2010, p. 295).

9. *victi sunt sub eo tamen, cum ille sic viveret, per legatos Mauri, victi Daci...*(Historia Augusta, *Commodus Antoninus*, 13, 5).

spune că tot în timpul domniei lui Commodus, între 180-182 p.Chr., *legatus augusti pro praetore* în Dacia, C. Vettius Sabinianus, a negociat intrarea în provincie a 12.000 de daci, se admite că împreună cu căpeteniile lor, alungați din sălașele lor din nord de către vecini, cel mai probabil germanici¹⁰. Este destul de greu de înțeles din text dacă a avut loc efectiv aducerea unei asemenea număr de barbari în interiorul provinciei, cu atât mai mult cu cât burii germanici din vecinătate au fost obligați prin tratate să păstreze o distanță considerabilă față de granițe. Mai sigur este că și dacii mărginași, chiar dacă le-a fost promisă protecția, au fost ținuți la distanță, supravegheați și eventual incluși într-o oarecare măsură în relațiile economice de pe limes. Rolul lor, cel puțin temporar, a fost acela de tampon între Imperiu și alți barbari.

Schimbările diverse și tratativele dintre imperiu și barbari din regiunea de vest a Daciei Romane sunt atestate de sarcofagul unui soldat din garda pretoriană, descoperit la Brigetio, în Pannonia Superior (azi Szöny, jud. Komárom, Ungaria)¹¹. Acestui soldat, numit Marcus Ulpius Romanus, înrolat la Roma în timpul a împăratului Septimius Severus¹² și mort în împrejurări necunoscute la doar 35 de ani, tatăl său, Marcus Ulpius Celerinus, angajat în legiunea I Adiutrix¹³, îi plătește un mormânt spectaculos (**Fig. 1/1**) pe care lapidarul a scris: *Marcus Ulpius Romanus fost soldat pretorian, primus scrinius al prefectilor pretoriului, care a trăit 35 de ani. Marcus Ulpius Celerinus, angajat cu contract al legiunii prima Adiutrix pioasă și fidelă, tălmăci de limbă dacică a făcut încă în viață pentru el și pentru fiul prea iubit numit mai sus (acest mormânt)*¹⁴.

Două aspecte importante reies din această atestare. Prima este prezența unui interpret de limbă dacică la Brigetio, calitate în care el a însoțit ofițerii responsabili de negocierea cu triburile dacice din zonă, pașnice până prin 214 p.Chr., când încep conflictele cu populațiile de la granița de nord a Pannoniei. Dacii cu care Celerinus trebuia să trateze erau într-adevăr destul de departe de granițele Daciei, prinși între iazygi, qvazi și marcomani¹⁵. Nu putem ști dacă serviciile sale erau necesare la o distanță mai mare de 30-50 km față de Brigetio (o distanță mai mare de o zi de marș îl făcea nefolositor în timp

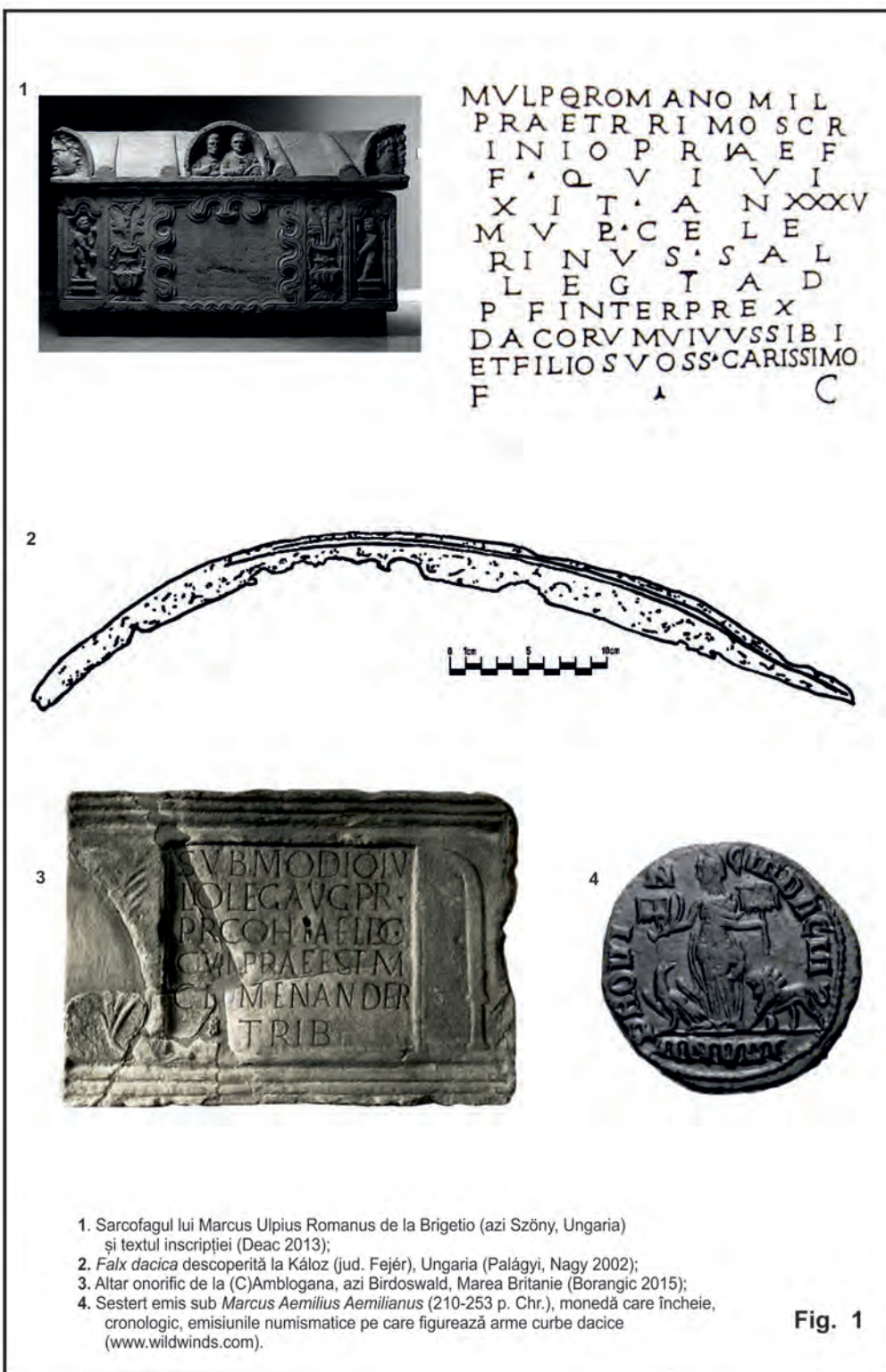
10. Sabinianus aduse sub stăpânirea sa și douăsprezece mii de daci alungați din țara lor de baștină și care se pregăteau să dea ajutor altora, fângăduindu-le loturi de pământ în Dacia romană (Cassius Dio, LXXII, 3).
11. Deac 2013, p. 313-322 (cu bibliografia extinsă).

12. Septimius Severus, inițial guvernatorul provinciei Pannonia Superior, cu capitala la Carnuntum, pleacă la Roma, însoțit de legiunile de la Dunăre, hotărât să-l detroneze pe Didius Iulianus, care câștigase licitația penibilă organizată de pretorienii după uciderea împăratului Pertinax. Noul împărat fusese deja ucis însă. Septimius îi pedepsește pe asasinii lui Pertinax, dizolvă Garda Pretoriană și o înlocuiește cu soldați loiali din armatele dunărene, între care vor fi fost și mulți daci, ca acest Marcus Ulpius Romanus.

13. Celerinus a ținut să-și immortalizeze inclusiv funcția deținută în armată, aceea de *salaris*, respectiv furnizor de provizii, rol (temporar?) important în care era fundamental necesar să cunoască nu doar limba barbarilor, de la care procura diverse mărfuri, ci și o serie de aspecte sociale și politice, necesare în tratative. Acest sistem este un argument în plus privind originea sa barbară. În general interpreții și furnizorii erau străini, recrutați sau angajați în funcție de locul și neamurile cu care armata romană întreținea relații economice sau de altă natură.

14. *M(arco) Ulp(io) q(uondam) Romano mil(iti) / praet(orio) et primoscr / inio praef / (ectorum praetorio) / qui vi / xit annos XXXV / M(arcus) Ulp(ius) Cele / rinus sal(ariarius) / leg(ionis) (primae) ad(iutricis) / p(iae) f(idelis) interpres / Dacorum vivus sibi / et filio suo s(upra) s(cripto) carissimo / f(aciendum) c(uravit)*. Deac 2013, p. 314; traducerea aparține dr. D. Deac și dr. E. Nemeth, cărora le mulțumesc pentru ajutorul oferit.

15. Opreanu 1994, p. 195, nota 21. Autorul pune pe seama acestei triple presiuni asupra dacilor, amintirea mai rară a lor în izvoarele vremii, comparativ cu sarmații și germanicii, atestați frecvent.

util), dar în zonă au mai fost semnalate materiale dacice¹⁶, ceea ce înseamnă că în regiune erau prezenți daci¹⁷. Al doilea aspect este etnicitatea translatorului. După toate semnele el era de neam dac, provenit dintr-o familie ce obținuse cetățenia în timpul lui Traian și al cărui nume îl vor lua obligatoriu, potrivit legii, atât el, cât și fiul său Marcus Ulpius, urmaș care supralicitează romanizarea din moment ce insistă să îl cheme Romanus. Pare natural ca Celerinus senior să fi avut limba dacă drept limbă maternă, aspect din care se deduce că la un secol de la cucerirea Daciei, în plin proces de romanizare, dacii erau o prezență vizibilă și notabilă în regiune.

Tot în legătură cu dacii din această regiune pot fi puse titulaturile unor împărați romani. Maximin Tracul, Decius, Gallienus și Aurelian¹⁸ și-au luat titlul de *Dacicus Maximus*¹⁹, posibil pentru că au dus lupte cu dacii liberi²⁰, cel mai probabil în regiunea Crișanei de astăzi, deoarece referirile la carpi s-au făcut întotdeauna distinct (*Carpicus*)²¹.

Toate aceste informații și evenimente conturează un potențial militar în creștere al acestor grupe de daci rămase în afara provinciei. Singuri, dar și în alianțe cu alte neamuri războinice, doritoare de prăzi din bogata Dacie sau din Imperiu, atacau frecvent provinciile, atenți la dislocările de trupe. Departe de forța și organizarea războinicilor regatului dac, triburile dacice și carpice par să fi căutat permanent posibilitatea de relocare în spațiul intracarpatic, conștiente de presiunea crescândă a neamurilor germanice și sarmatice din jur.

Acești germanici (vandali, goți, gepizi) modifică, prin sosirea lor, tabloul general al situației din nordul provinciei, în primul rând prin cooptarea unor triburi locale, de voie sau de nevoie, în acțiunile întreprinse împotriva imperiului. Cele mai importante astfel de triburi au fost cele ale costobocilor și marea uniune a carpilor.

Dintre cele 15 neamuri și triburi amintite de Ptolemeu²², doar costobocii mai apar în documentele vremii după cucerirea Daciei, ca locuind la nord și nord-est de noua

16. Tot de la Szöny provin două vase dacice cu toartă (Toma 2007, p. 71).

17. Trebuie reamintit mormântul tumular de la Káloz, datat în prima jumătate a secolului al II-lea p.Ch., în care unul dintre decedați avea o sabie dacică (Palágyi, Nagy 2002, p. 88). Fie personajul înmormântat era un dac ajuns în serviciul armatei și avem suficiente analogii pentru situație, fie arma lui provenea, într-un fel sau altul, din mediul dacic (Fig. 1/2).

18. Nu este foarte sigur dacă Aurelian chiar și-a luat acest titlu, lectura inscripțiilor care ar atesta acest lucru (una din Gallia, la Orléans și una din Dalmația, la Salona) n-a convins toți specialiștii.

19. Titlul de *Dacicus Maximus* al lui Traianus Decius este atestat prin inscripții. Tot epigrafic, acest împărat a fost gratificat, de *colonia nova Apulensis*, cu epitetul *restitutor Daciarum* (*Restaurator al Daciilor*) primit cel mai probabil pentru respingerea barbarilor care intraseră din Dacia și instaurarea, pentru o perioadă, a siguranței la nord de Dunăre (Nemeth 2007, p. 62-63). Trebuie însă ținut seama de faptul că Senatul i-a atribuit noului împărat cognomenul *Traianus*, fapt ce a răsfrânt asupra lui Decius o presiune și mai ales o aureolă ce trebuia întreținută. Asocierea cu cuceritorul Daciei, primul ce purtase titlul de *Dacicus* și întemeiase provincia Dacia, putea să fi transferat gloria învingerii carpilor asupra *dacilor* și implicit a avut ca efect preferarea titlului de *Dacicus Maximus* în locul celui de *Carpicus Maximus* (Hügel 2003, p. 158), detașându-l pe Decius de alți învingători ai barbarilor prin *renașterea* fondatorului provinciei. Pentru Dacia momentului, aspectul era deosebit de important din punct de vedere al stării generale de spirit, o stare de stres permanent în care locuitorii își căutau fericirea privind înapoi în istoria glorioasă, recentă.

20. Petolescu 2010, p. 296 (cu bibliografia și critica subiectului).

21. *Cognomina et virtutae* abundente în epocă trebuie privite cu o doză de suspiciune, ele făcând parte atât din propaganda oficială, cât și din vanitatea unor împărați. Uneori titlurile nu au acoperire în realitatea politico-militară din regiune (Hügel 2003, p. 160).

22. *Geografia*, III, 5, 9; 8, 3.

provincie. Lor le este atribuită cultura Lipița²³, care prezintă evidente caracteristici dacice (exprimate prin natura ceramicii, a riturilor și ritualurilor funerare), tranșând definitiv problema etnicității acestui trib, considerat de către unii, fără argumente solide, ca fiind de neam celtic sau chiar slavi²⁴. Luptele frecvente cu ei au avut ca rezultat menționarea lor consistentă în textele autorilor antici, precum și într-o serie de documente epigrafice²⁵.

Una dintre cele mai importante este cea privitoare la autoritatea regală a costobocilor, conduși la un moment dat de către regele Piepor, socrul unui tarabostes dac, Tiatis²⁶. Soția acestuia, Zia, moare la Roma, unde ajunsese ca ostatică undeva în secolul II p.Chr., iar nepoții ei Natoporus și Drilgisa îi pun un epitaf (**Fig. 2/4**): *D(is) M(anibus). Ziai Tiati Fi(liae) Dacae uxori Piepori regis Coisstobocensis Natoporus et Drilgisa aviae cariss(imae) b(ene) m(erenti) fecer(unt)*²⁷. O altă variantă ar fi aceea că Zia, soția sau văduva regelui Piepor, ar fi fost capturată de vandali și predată romanilor, împreună cu nepoții ei, ca urmare a unor înțelegeri: *Astingii, sub conducerea lui Rhaos și Rhaptos, au venit să se așeze în Dacia, în nădejdea că vor primi ca preț al alianței lor bani și pământ. Fiindcă n-au obținut aceste lucruri, au lăsat zălog lui (Sextus Cornelius) Clemens femeile și copiii, punându-și în minte să cucerească prin arme pământurile costobocilor. După ce i-au biruit pe aceștia, nu au lăsat nici Dacia liniștită*²⁸.

Dar costobocii au rămas mai bine fixați în memoria istoriei prin raidurile numeroase efectuate în dauna Imperiului, căruia i-au fost vreme îndelungată adversari redutabili. Probabil aliați uneori și cu sarmații, costobocii au pătruns adânc în provinciile romane, într-una dintre incursiuni (170 p.Chr.) ajungând până în Grecia, la templul din Eleusis din Attica, devastând în drumul lor Moesia Inferior, Tracia și Macedonia²⁹. Unele atacuri par să fi afectat și Dacia. Direcția favorită a incursiunii lor principale, respectiv provinciile sud-dunărene, atacate când armatele romane erau complicate în nord-vest cu luptele împotriva coaliției conduse de marcomani și în Orient, împotriva parților, arată că șefii costoboci erau la curent cu situația din Imperiu și că raidurile lor nu erau efectuate la întâmplare.

Participarea la coaliția anti-romană din timpul lui Marcus Aurelius³⁰, precum și efortul incursiunii din 170 p.Chr., probabil agravate de atacurile din spate venite de la

23. Cultură denumită după localitatea omonimă Lipița Goma (azi Verhnița Lipița) din Ucraina. Aria de răspândire a acestei culturi cuprinde nord-vestul Ucrainei, respectiv nordul Bucovinei și zona adiacentă până la Lvov, deci cursul superior al râurilor Nistru, Prut, Siret, regiunea Zakarpattia (Transcarpatia), Maramureșul istoric și sud-estul Slovaciei. Limitele cronologice ale acestei culturi se întind între domnia lui Burebista (mijlocul secolului I a.Chr.) și primele decenii ale secolului III p.Chr. (Bichir 1996).

24. Critica și bibliografia subiectului la Bichir 1983, p. 59-60. De remarcat opinia relativ singulară a istoricului N. Gostar, care îi consideră pe costoboci, celți dacizați (vezi Gostar 1970, p. 114), părere oarecum diferită de cea exprimată anterior (Gostar 1956, *passim*), când costobocii erau un *neam dacic*.

25. Gostar 1956, p. 183-194.

26. Dumitrașcu 1986-1987, p. 106; *CIL*, VI, 1801.

27. Textul de pe monument, astăzi pierdut, a fost publicat pentru prima dată de italianul Mariangelus Accursius în secolul al XVI-lea, iar în 1742 a fost republicat de Lodovico Antonio Muratori, în lucrarea *Novus Thesaurus Veterum Inscriptionum tomus quartus*, editată la Milano (Boranic 2017, p. 289).

28. Dio Cassius, LXXI, 12, 1-3.

29. Pausania, X, 34, 5; Aelius Aristides, *Orationes*, XII, 2 (apud *Fontes I*).

30. Și acest împărat își ia titlul de *Dacicus*. Duritatea și eforturile războaielor marcomanice au adus în Dacia o a doua legiune, a V-a Macedonica, transferată de la Troesmis (Iglița, jud. Tulcea) la Turda (jud. Cluj).

germanici, instigați de romani, precum și luptele cu Imperiul au epuizat însă potențialul militar de care dispuneau căci, după aventura lor în Balcani, decad rapid și mare parte dintre ei intră sub hegemonia carpilelor. Cei rămași în zonele lor tradiționale conlocuiesc cu germanicii nou-sosiți³¹.

Așezați în zona subcarpatică și în Podișului Moldovei, carpicii³² au preluat ce a mai rămas din vitalitatea și obiceiurile costobocilor și vor întreprinde numeroase incursiuni și raiduri de pradă dincolo de frontierele romane, moment când erup în sursele scrise³³. Carpicii au reprezentat pentru secolul III p.Chr. cel mai important și periculos vecin³⁴ estic al Daciei romane. Și asupra carpilelor s-au purtat discuții lungi privind etnicitatea lor³⁵, stabilindu-se în final că ei reprezentau o evoluție a culturii dacice clasice, vizibilă în ceramică și practici funerare, cu puternice influențe sarmatice și romane³⁶.

Năvălirile lor au început în anul 238 p.Chr., adesea în alianță cu goții, și au atacat atât ținuturile dobrogene, Moesia, cât și Dacia. Unul dintre atacuri a fost atât de puternic încât a distrus o serie de castre de pe *limes transalutanus* și, foarte posibil, barbarii au ajuns și în spațiul intracarpatic. Atacul poate să fi fost doar o stratagemă prin care carpicii, aliați ai goților care invadaseră sudul Dunării, țineau ocupate trupele care apărau provincia. Întors din Orient, în 273-274 p.Chr., Aurelian reia luptele cu carpicii. Și împăratul și fiul său iau titlul triumfal de *Carpicus Maximus*³⁷ și emit monede cu legenda *Victoria Carpica*³⁸.

În ciuda înfrângerilor, carpicii organizează sau participă periodic la incursiuni asupra frontierelor romane în timpul împăraților Decius, Trebonianus Gallus, Gallienus, Aurelian. Și Galerius, Constantius Chlorus și Constantin cel Mare își iau titlul de *Carpicus Maximus*, dovadă a luptelor cu carpicii. Învinși în repetate rânduri, o parte dintre carpi sunt strămutați în Imperiu, iar o alta pătrunde în fosta Dacie romană. Unii însă rămân în zonele de baștină.

Ultima menționare a unui atac este din timpul împăratului Theodosius I (379-395 p.Chr.), despre care scrie Zosimos *că respinse pe sciri și pe carpodaci, amestecați cu huni și învingându-i îi sili să treacă Istrul și să se întoarcă la locurile lor*³⁹, acțiune petrecută în anul 381 p.Chr.). Etonimul *carpodaci*⁴⁰, singular de altfel, pare un compromis al istoricului grec prin care acesta redă amestecul de carpi și daci care pătrunseseră pe teritoriul fostei provincii în perioada Gallienus-Aurelianus⁴¹. Frecvența și duritatea cu

31. Diaconescu 2009, p. 66-67.

32. Numele carpilelor a fost asociat de majoritatea cercetătorilor cu cel al munților Carpați, atestați de Ptolemeu (III, 5, 6-20).

33. Prima lor menționare este la Petrus Patricius, 8, în 239 p.Chr., dar este posibil ca ei să fi fost cunoscuți sub alte nume, cu mult înainte: *carpizi* (Pseudo-Skymnos, știre preluată de la Ephoros (secolul al IV-lea a.Chr.); *carpiani* și, posibil, *harpi* (Ptolemeu).

34. [...] *trei mii de carpi, un neam de oameni totdeauna gata de război și care adesea au fost dușmănoși romanilor* (Iordanes, *Getica*, 91).

35. Vezi în acest sens un fragment de vas descoperit la Borniș (com. Dragomirești, jud. Neamț), pe care s-a zgâriat în pasta arsă antroponimul dacic *Scorilo* (Popovici 1990, p. 155-157). **Fig. 2/3.**

36. Bichir 1973, p. 157.

37. *Historia Augusta, Vita Aureliani*, XXX, 4.

38. Petolescu 2010, p. 302-303.

39. Zosimos, IV, 34.

40. Etonimul a fost tradus fie *daci amestecați cu carpicii*, fie *carpicii de origine dacică* (Bichir 1973, p. 155).

41. Petolescu 2010, p. 305.

care acești carpi au atacat frontierele romane, în ciuda înfrângerilor la fel de repetate, arată că ei au reprezentat un pol de putere militară semnificativ și acest lucru s-a văzut cu mai multă claritate în penetrația gotică. Atâta timp cât carpii au fost puternici, goții nu au înaintat către limesul roman. Slăbirea carpilor prin deportări și înfrângeri a deschis goților drumul către provinciile sud-dunărene, cu urmări dezastruoase pentru romani. O parte a carpilor însă pătrund (sau sunt îngăduiți) în Dacia romană, unde, cu toate că puține, urmele lor sunt vizibile arheologic.

Deși izvoarele istorice, urmate mimetic de istoriografia modernă, vorbesc doar despre costoboci și carpi, trebuie spus că aceste triburi puternice aveau rolul de hegemon, desigur, fiecare la timpul său, polarizând de fapt în jurul lor diverse alte triburi mai mici, înrudite sau nu. De remarcat faptul că ambele triburi au beneficiat de numeroase studii de specialitate, iar cultura carpică chiar de o monografie solidă⁴². Din acestea se desprinde, ca o completare a surselor antice, redutabila forță militară și demografică pe care au avut-o acești daci timp îndelungat, în condițiile tumultuoase din epocă și regiune, permanent strâmtorați între germanici, sarmați și romani. Exceptând acțiunile lor militare, întreprinse adesea cu rezultate serioase, dovadă prosperitatea economică a carpilor⁴³, nu știm aproape nimic despre elitele lor militare. De exemplu, spre deosebire de costoboci, unde avem câteva morminte cu armament⁴⁴, în cazul carpilor nu se cunoaște ce fel de arme foloseau, cele câteva lănci sau vârfuri de săgeți descoperite sunt ne semnificative în raport cu amplitudinea acțiunilor militare de care au fost capabili. Deși există numeroase morminte descoperite, nu mai avem înmormântări cu arme, semn clar de modificare radicală a unor concepții religioase, raportate la cultura dacică clasică. Aparent armele deveniseră prea prețioase pentru a fi sacrificate.

Tot în zona de nord, în aria culturii Lipița, pe care au succedat-o, sunt localizați *dacii mari*, purtătorii Culturii Tumulilor Carpatici, amintiți în *Cărțile Sibilline* (*Orac. Sibyll*, XII, 180), care pătrund, începând cu secolul IV p.Chr., și în nordul Moldovei⁴⁵.

Ultima grupă discutată este cea a geto-dacilor din Muntenia, a căror cultură materială este cunoscută sub numele de Chilia-Militari (sau Militari-Chilia) databilă între secolele II-IV p.Chr., dezvoltată și ea pe baza aspectului târziu al *Latène*-ului dacic, sub influența romană și cu un important aport sarmatic, ambele atât de puternice încât fac din cultura geto-dacilor munteni, una clar diferită de cea a costobocilor sau carpilor, chiar dacă de la aceștia din urmă a primit un oarecare aport⁴⁶. Teritoriul Munteniei s-a aflat sub autoritatea romană pe timpul lui Traian; la sfârșitul domniei acestuia sau la începutul domniei lui Hadrian, regiunea a fost abandonată, în întregime sau în cea mai mare parte. Ulterior vestul Munteniei a fost din nou anexat, până la o linie pe care se va ridica sistemul militar-defensiv cunoscut în literatura de specialitate sub numele convențional de *limes*

42. Bichir 1973.

43. Numai în zona carpică s-au descoperit peste 100 de tezaure monetare.

44. Morminte de incinerare, în principal, cu depunerea resturilor cinerare în urnă, dar și de inhumare. (Sîrbu 1993, p. 26; p. 79-80). Situația este prezentată la nivelul anului 1996 (Bichir 1996), între timp arheologia ucraineană a mai făcut descoperiri situate în acest registru cultural, dar accesul la bibliografia aferentă nu mi-a fost posibil în timp util.

45. Bichir 1996, p. 196-197 (cu problematica și bibliografia subiectului).

46. Bichir 1984, p. 99.

*transalutanus*⁴⁷. De remarcat că în unele așezări ale geto-dacilor din această regiune s-au descoperit și piese de armament (vârfuri de lance, de săgeți, solzi de armură, zale) și alte piese de echipament roman, ceea ce arată natura schimburilor și relațiilor dintre aceștia și imperiu⁴⁸. În 278 p.Chr., noul împărat Probus, în drum spre Asia Mică, continuă acțiunile de pacificare de la Dunăre: *omnes Geticos populos fama rerumterritos et antiqui nominis potetntia pressos aut in deditionem au in amicitiam recepit*⁴⁹. Dat fiind faptul că în Historia Augusta apare destul de des confuzia goți-geți, este greu de spus despre care dintre aceste populații este vorba exact.

Toți dacii liberi menționați poartă amprenta culturii dacice, chiar dacă fiecare grupă are și particularitățile ei firești. După abandonarea Daciei, grupuri de daci liberi pătrund pe teritoriul fostei provincii și revitalizează elementele autohtone care n-au plecat împreună cu administrația imperială.

A doua mare grupă de daci, identificați în teritoriile romane după căderea Regatului dac, o reprezintă dacii ajunși în Imperiu fie prin deportări, fie prin recrutările militare succesive, ori ca sclavi, ostatici, prizonieri, refugiați sau ca oameni liberi. Această grupă este una dintre cele mai bine documentate, prezența lor punctuală fiind atestată de materiale epigrafice (dedicații, epitafuri, graffitti, diplome militare, ostraca), opere de artă și de unele surse literare⁵⁰. În consecință, prin aceste relativ abundente documentări, subiectul a beneficiat de o consistentă literatură de specialitate, românească și străină. Cele mai importante lucrări, care conțin și bibliografia străină, sunt cele semnate de I.I. Rusu⁵¹, C. C. Petolescu⁵², D. Dana⁵³, F. Matei-Popescu⁵⁴ și L. Velcescu⁵⁵. Lista nu este una exhaustivă, informații punctuale se regăsesc în multe alte articole, unele fiind rezultatul unor bune colaborări pe subiect⁵⁶.

Am putea spune că situația dacilor ajunși mai mult sau mai puțin forțat în imperiu este relativ bine cunoscută, adăugându-se doar noi date pe măsura unor descoperiri recente, în special din Egipt, unde apar frecvent documente antice cu nume de soldați romani, de origine dacică. Este greu de estimat corect numărul celor recrutați și la fel de greu de acceptat cifra de *mai mult de 50.000 de bărbați războinici, cu armele lor*, așa cum scrie Ioannes Lydus⁵⁷, dar neîndoielnic ei au fost incluși ca trupe auxiliare în armată,

47. Petolescu 2010, p. 306.

48. Bichir 1984, p. 60-61. Prezența pieselor de armament în teritoriul autohtonilor este pusă de unii cercetători pe seama prezenței unor detașamente romane în zonă (Sîrbu *et alii* 2014, p. 163). Este greu de crezut că armele au făcut obiectul unor schimburi economice între localnici și romani sau că aceștia din urmă i-ar fi înarmat din varii motive pe barbari, cu atât mai mult cu cât pentru crearea unei zone tampon, romanii se pare că au permis instalarea sarmaților roxolani în regiune, în cadrul unui proces lent și îndelungat.

49. *Primind fie ca prietene, fie ca supuse, toate populațiile getice, înspăimântate de faima acțiunilor și copleșite de forța vechiului nume roman (Historia Augusta, Vita Probi, XVI, 2).*

50. *Maximinus, fost un timp viceprefect al Romei, s-a născut la Sopianae, oraș în Valeria, dintr-o familie modestă. Tatăl său a fost funcționar la reședința guvernatorului și se trăgea din neamul carpilor; pe care Diocletianus i-a mutat din ținuturile lor de baștină în Pannonia (Ammianus Marcellinus, XXVIII, 5).*

51. Russu 1980, *passim*.

52. Petolescu 2002, *passim*.

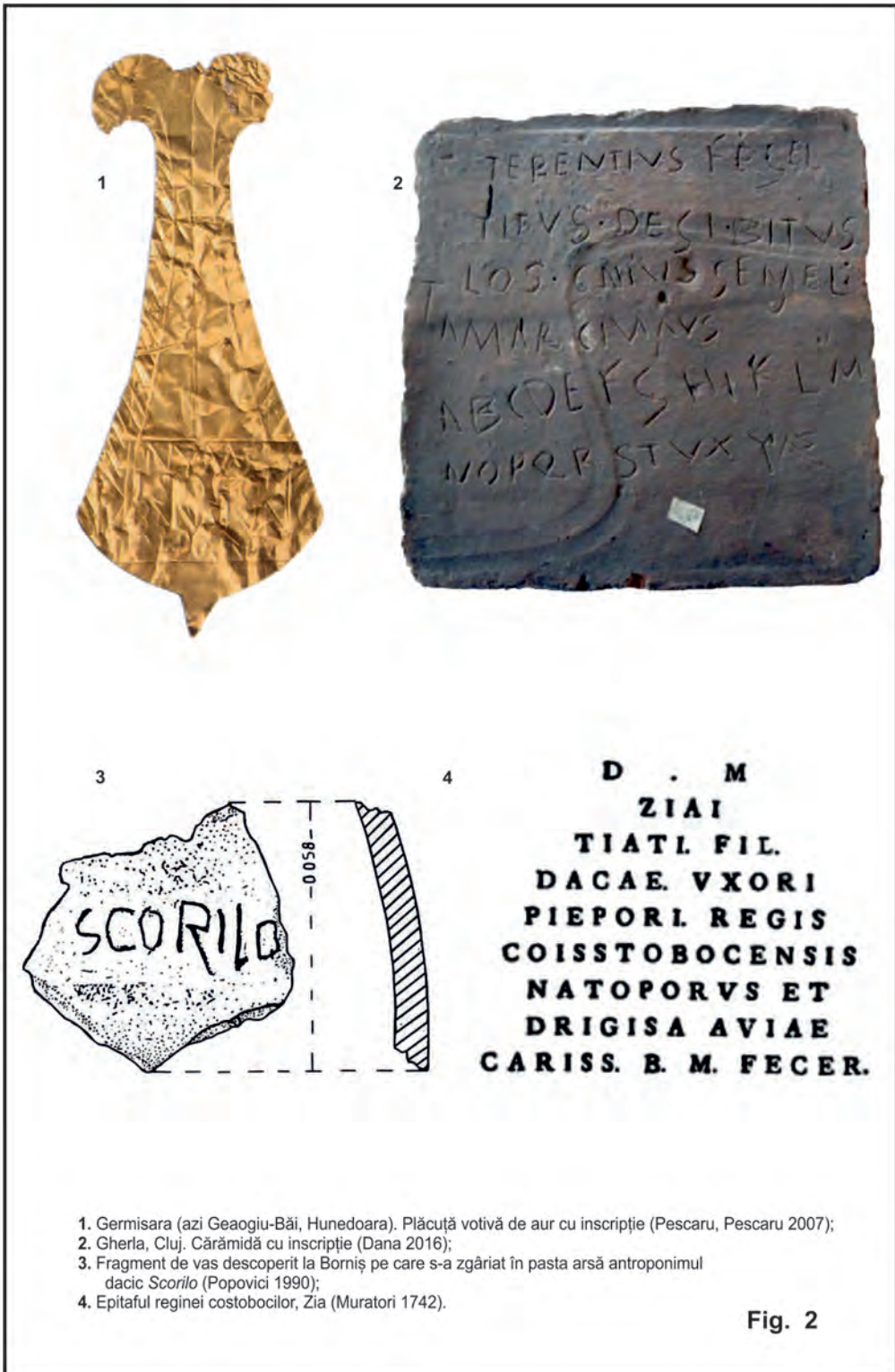
53. Dana 2003a, *passim*; Dana 2014, *passim*.

54. Matei-Popescu 2017, *passim*.

55. Velcescu 2015, *passim*.

56. Spre exemplu: Dana, Matei-Popescu 2006, p. 195-206; Dana, Matei-Popescu 2009, p. 209-256.

57. Ioannes Lydus, *De magistratibus*, II, 28. În numărul prinșilor de război trebuie însă incluși și captivii

constituind cca. 10 unități.

Astfel, materialul epigrafic documentează o unitate de cavalerie (*ala I Ulpia Dacorum*) și cinci trupe de infanterie (cohortele *I Ulpia Dacorum*, *I Aelia Dacorum milliaria*, *II Augusta Dacorummiliaria*, *II Aurelia Dacorum* și *Gemina Dacorum milliaria*. Se mai pot postula, din numerele și numele unităților, existența a cel puțin încă o *ala II Ulpia Dacorum* și o *cohors II Ulpia Dacorum*, o *cohors II Aelia Dacorum milliaria*. De asemenea, cele două cohorte cu numărul de ordine *II* lasă să se presupună existența cohortelor *I Augusta Dacorum milliaria* (posibil însă să fie vorba de *cohors I Aelia Dacorum milliaria*) și *I Aurelia Dacorum*. Putem presupune iarăși că au mai existat alte două cohorte, prin contopirea cărora s-a născut *cohors Gemina Dacorum milliaria*⁵⁸. Acestor unități compacte etnic li se adaugă alți militari care și-au făcut serviciul în alte legiuni și unități auxiliare, în cohortele pretoriene⁵⁹, în diferite funcții administrative. Identificarea lor ca daci s-a făcut pe baza numelor gentilice (*Ulpus, Aelius, Aurelius*), care indică și perioada de recrutare, întinsă de la Traian până în perioada Severilor. Alții au ținut să indice orașul sau zona din care au fost recrutați: (*n(atus) Dacia*), iar unii au eliminat orice îndoială declarându-și limpede originea sau locul nașterii: *nat(iones) Dac(us)*⁶⁰.

Este posibil ca, cel puțin o perioadă, acești militari și-au păstrat modul tradițional de luptă⁶¹, nu știm în ce măsură și armamentul specific⁶². Săbiile încovoiate apar însă pe două monumente din Britannia, la (C)Amblogana (azi Birdoswald, Marea Britanie) unde era cantonată *Cohors I Aelia Dacorum*, aflată la un moment dat sub conducerea tribunului M. Claudius Menander, menționată într-o serie de izvoare epigrafice⁶³. Lespedea de piatră a fost „dezvelită” cu ocazia construirii, între anii 198-209 p.Chr., unui *horeum* de către soldații cohorței dacice amintite. Inscripția este flancată la stânga de o sabie cu vârful încovoiat (**Fig. 1/3**). O altă sabie curbă a fost incizată pe un bloc de piatră încastrat în zidul unui alt depozit de cereale ridicat de către *Cohors I Thracum civium Romanorum* (cca. 219 p.Chr.)⁶⁴. Ambele săbii sculptate subliniază originea unităților staționate aici, cel puțin a militarilor din primele contingente și chiar dacă ele nu reflectă arme curbe aflate în uzul unității⁶⁵, sunt clar simboluri asociate dacilor.

Alți militari, în special cu misiuni de pază, sunt atestați în Egipt, unde asigurau

proveniți din rândurile aliaților lui Decebal, sarmați, germanici, celți etc.

58. Petolescu 2002, p. 47.

59. Russu 1980, p. 37-43. Dana, Matei-Popescu, 2009, p. 218-231.

60. Petolescu 2002, p. 48-49.

61. *Ostașii învață strigătele de luptă strămoșești ale fiecărui neam strigătele [...] getice pentru geții* (Arrian, *Arta tacticii*, 44, 1, p. 138).

62. Păstrarea armamentului (*levis armatura*) și a tacticilor specifice fiecărui detașament etnic, provenit din recrutarea unor barbari, este identificată doar în rândul auxiliarilor (atât cele de cavalerie, cât și unităților de infanterie) fie prin titulatura unității (...*sagittariorum*), fie prin modul de luptă (ex. prăstiașii baleari, cavaleria maură, arcașii palmyrieni, britonii, sirienii etc.). Este posibil ca și unele unități auxiliare constituite din daci, după transformarea unităților neregulate de *gentes* barbare sub Traian, să-și fi păstrat armele și modul de luptă, cel puțin o perioadă.

63. Russu 1980, p. 31, fig. 5; Petolescu 2002, p. 148-151.

64. Russu 1980, p. 31; Petolescu 1980, p. 1049.

65. Chiar dacă unitățile recrutate ar fi folosit armele *naționale* la momentul înființării, prin pierderi și recrutări succesive, elementele etnice inițiale se estompa, dar memoria originii dacice a fost păstrată atât prin numele unității, cât și prin emblematica sabie curbă (Borangic 2015 p. 56-58).

în principal carierele și exploatarea de porfir și marmură din estul deșertului. Numeroase *ostraca* descoperite aici conțin onomastică dacică sau fac referire la soldații daci cantonați.

Dintre categoriile de daci ajunși în teritoriile romane, merită notați aceia care au fost fie deportați, fie s-au refugiat ei la sud de Dunăre, din calea altor năvălitori. Din rândurile acestora, mulți înrolați în armată, calea cea mai sigură spre o carieră de succes, nu puțini au urcat pe scara socială, dobândind titluri, nume, glorie, avere⁶⁶, iar câțiva au ajuns chiar la purpura imperială. Este vorba despre Publius Cornelius Regalianus⁶⁷, Marcus Acilius Aureolus⁶⁸, Caius Galerius Valerius Maximianus⁶⁹, Galerius Maximus Daia⁷⁰, Valerius Licinianus Licinius⁷¹. Prezența acestor personaje pe tronul imperial, uneori doar meteoric, nu obligă civilizația dacică sau moștenirea dacică cu nimic. Ei aparțineau deja de una sau mai multe generații lumii romane, iar accesul la demnitatea imperială era o consecință a acestei integrări. Faptele lor de arme, căci au luptat împotriva dacilor liberi sau a carpilor, demonstrează asta. Fragmentele din scrierile lui Lactanțiu, adesea invocate în sprijinul unei imposibile afinități imperiale cu ideea dacică sunt doar ecouri ale adversității literatului față de acei împărați care au persecutat creștinismul⁷². Nu trebuie însă absolutizată această aversiune personală, căci existența unor *junte* militare pe fond etnic (tracic, ilir, dacic)⁷³, fiecare cu propriul program politic și propriile aspirații la tron, erau o realitate constantă, pe care Imperiul o resimțit-o din plin. Lactantius nu a făcut decât să exacerbeze detaliile altfel comune ale momentului.

Probabil o categorie largă, dar despre care avem cele mai puține consemnări,

66. Russu 1976, p. 58-60.

67. ?-260 p.Chr. Guvernator al Moesiei Inferior, a fost proclamat împărat de către armatele de la Dunăre. S-a declarat descendent al casei regale dacice fie pe baza unei realități, fie pentru a câștiga simpatie din partea trupelor, unde activau mulți soldați traci și daci. Puterea lui s-a manifestat doar în Moesia și Pannonia (Russu 1980, p. 57-58).

68. 267-268 p.Chr. Sursele epocii afirmă că era la origine un păstor din Dacia Traiană, căci cea din sudul Dunării nu exista încă, devenit general pe baza meritelor militare. Ajuns comandantul suprem al cavaleriei, a fost proclamat împărat de către armată (Russu 1980, p. 58-59).

69. 305-311 p.Chr. S-a născut într-un sat din Dacia Ripensis, ca fiu al unui trac local și al unei refugiate, Romula, de la nord de Dunăre, ca urmare a atacurilor din perioada 242-245 p.Chr. A fost păstor, de unde porecla de *Armentarius* (*Ciobanul*) și s-a remarcat și el pe baza meritelor militare. Deși inițial a aplicat cu duritate edictele imperiale împotriva creștinilor, cu puțin timp înaintea morții le-a revocat, fiind primul împărat care a acordat libertatea de credință noii religii (Russu 1980, p. 59-64). Galerius a ordonat în 306 p.Chr. efectuarea unui recensământ pentru stabilirea impozitelor (*capitatio*), de la care nu erau exceptați locuitorii orașelor și nici măcar cei din Roma, ocazie cu care scriitorul Lactanțiu a spus că împăratul *a îndrăznit să procedeze cu romanii și cu supușii lor la fel cum au procedat strămoșii noștri cu cei învinși, conform legilor războiului, deoarece părinții lui au fost supuși recensământului, pe care Traian, după ce i-a învins pe dacii care reluaseră luptele cu încăpățănare, l-a introdus drept pedeapsă* (Lactantius, *De mortibus persecutorum*, XXIII, 5).

70. 305-313 p.Chr. Era fiul surorii lui Galerius, care l-a proclamat *Caesar*, iar apoi și-a luat singur titlul de *Augustus*.

71. 308-324 p.Chr. Provenea dintr-o familie de țărani daci, din Moesia. Tovarăș de arme al lui Galerius, care l-a proclamat *Augustus*. Cumnat al lui Constantin cel Mare, o perioadă au domnit simultan, fiind apoi ucis de acesta.

72. *Când primise titlul de împărat el [Galerius] a declarat că este dușmanul numelui de roman și că vrea să schimbe titulatura Imperiului Roman cu aceea de Imperiu Dacic. [...] Căci aproape toți însoțitorii din suita sa erau din neamul aceloră (Lactantius, *De mortibus persecutorum*, XXVII, 9; XXXVIII, 7).*

73. Hügel 2003, p. 152-153.

este cea a prizonierilor, dintre care unii au devenit gladiatori⁷⁴, iar alții sclavi domestici (și ulterior liberi). Inscripții despre aceștia provin din multe părți ale imperiului (Italia, Pannonia, Dalmația, Grecia, Mauretania, Hispania, Gallia, Moesia)⁷⁵, dar căderea lor în captivitate a avut loc în mai multe perioade, respectiv înaintea, în timpul și după războaiele daco-romane⁷⁶. Urmele lor sunt însă puține și nesigure, viața de sclav fiind adesea scurtă și puțin importantă. Numărul lor real este imposibil de stabilit cu precizie.

Din rândurile lor au provenit modelele pe care s-au bazat sculptorii romani în realizarea operelor de artă publice sau particulare: Columna lui Traian, metopel monumentului de la Adamclisi, statuile din For, *stela* de la Philippi, busturi, capete⁷⁷ etc. Piese de artă mobilă au fost repertoriate recent într-o utilă și îngrijită monografie (Velcescu 2015) în care, chiar dacă nu avem siguranța că toate reprezintă daci, ridică unele semne de întrebare privind motivul, calitatea și frecvența cu care dacii au fost immortalizați în artă. Nu în ultimul rând, trebuie amintite numeroase emisiuni monetare bătute începând cu epoca lui Traian și până la M. Aemilius Aemilianus (253 p.Chr.), care au legătură cu dacii și Dacia învinsă, dar și cu provincia romană Dacia. De remarcat că unii împărați care au luptat împotriva dacilor liberi, luându-și titlul de *Dacicus* sau *Carpicus*, au emis monede cu ocazia victoriilor pe care este ilustrată celebra *falx dacica*, simbol al Regatului dac, acum pusă în mâna provinciei Dacia, personificată⁷⁸ (**Fig. 1/4**).

Ultima regiune în care putem vorbi despre daci este chiar provincia Dacia, care este însăși cea mai vitregită de lipsa informațiilor scrise despre populația autohtonă. Aceasta este, în schimb, bine documentată arheologic, mult timp singura sursă de informare.

Această lacună, respectiv absența oricăror atestări de nume dacice din provinciile dacice, a fost multă vreme o sincopă serioasă a cercetării⁷⁹, cu atât mai mult cu cât lacuna nu are nici un precedent sau vreo corespondență în întreaga istorie a imperiului roman⁸⁰. Și cercetări recente au dovedit că lipsa acestor inscripții a fost doar un stadiu al cercetării.

Prima descoperire a avut loc în 1987 și a constat într-o serie de șapte plăcuțe votive de aur⁸¹, dedicate nimfelor, la Germisara (azi Geoagiu-Băi, jud. Hunedoara). Cinci dintre piese au inscripții, iar una prezintă următorul text: *Nymf / is Dece / balus Lu / ci(i) posuit*⁸²,

74. Russu 1980, p. 44. De asemenea putem aprecia că din cei 10.000 sclavi care au luptat în arene cu ocazia celor 123 de zile de jocuri publice oferite de Traian, majoritatea au fost daci (Bodor 1999, p. 57), fără să putem aprecia câți dintre aceștia au supraviețuit măcelului.

75. Bodor 1999, p. 55.

76. Bodor 1964, p. 144-148.

77. Cca. 130 de piese analizate, la care se adaugă reliefulurile monumentelor publice (Velcescu 2015, p. 31-312).

78. Borangic 2015, p. 60-75. Foarte probabil, unele monetării au refolosit vechile matrițe și implicit temele monetare, dar rămâne de remarcat faptul că monedele, mai mult decât orice categorie de artefacte sau scrieri, au contribuit la popularizarea în întregul imperiu a dacilor. Mesajul gravat a depășit cu mult limitele impuse de timp și factorii antropici, monedele fiind unele din cele mai perene monumente, teaurizarea și ascunderea lor făcând posibilă transmiterea informației și mesajului mult timp după epoca lor. Având în vedere presiunea constantă, de aproape trei secole, de la frontiera dunăreană a dacilor liberi, putem spune că temele iconografice în discuție au întreținut și fixat numele dacilor în imaginarul Antichității târzii.

79. Există o lipsă de săpături în așezările civile, atât rurale, cât și militare, în toate provinciile dacice.

80. Matei-Popescu 2017, p. 151.

81. Pe lângă plăcuțele votive, din același loc mai provin cca. 600 monede, o statuie de marmură, patru altare sau baze de statui de calcar și alte numeroase obiecte (Piso, Rusu 1990, p. 9).

82. Piesa, cu nr. de inventar 34536, se află în patrimoniul MCDR, Deva (Pescaru, Pescaru 2007, p.49, Pl. V).

tradus ca *Nimfelor le-a pus* (ca ofrandă) *Decebalus, fiul lui Lucius*⁸³ (**Fig. 2/1**). Pe lângă valoarea istorică de excepție, inscripția relevă și o situație interesantă. Tatăl celui care a depus ofranda are nume roman, Lucius, în timp ce dedicantul are nume autohton. Piesa a fost datată larg în cea de-a doua jumătate a secolului al II-lea⁸⁴ și acest aspect modifică radical peisajul provinciei din aceea perioadă. În primul rând este vorba despre numele regelui Decebal și purtarea lui de către fiul unui individ cu nume roman, ceea ce arată că percepția asupra războaielor locale în Dacia se schimbese destul de repede. A-ți afișa identitatea dacică sau a te asocia cu dacii nu (mai) era un handicap social. Apoi, o astfel de plăcuță de aur reprezenta o valoare economică evidentă. Nu mulți își permiteau un astfel de sacrificiu costisitor și putem socoti dedicantul drept un individ prosper, integrat societății, căci se închină nimfelor și cunoaște sau măcar folosește scrisul și importanța lui în semnificația actului religios. Individul nu era un oarecare și putem vorbi de o renaștere a elitei locale, chiar dacă doar economică. La final, se cuvine o scurtă mențiune asupra divinităților cărora acest Decebal, fiul lui Lucius, le dedică aceste ofrande scumpe. Este în general acceptat că băile termale de la Germisara⁸⁵ și efectele lor curative erau cunoscute și în epoca Regatului⁸⁶, însăși numele locului fiind de origine dacică⁸⁷. Din câte se cunoaște despre vechile religii indo-europene, divinitățile care patronau izvoarele și apele erau cel mai adesea feminine, iar în spațiul tracic sud-dunărean nimfele făceau parte din cultele autohtone larg răspândite, însoțindu-l uneori pe zeul Apollo. În acest cadru, pare verosimilă ipoteza că în cazul nimfelor de la Germisara putem vedea vechi divinități dacice ale izvoarelor, iar Decebal, fiul lui Lucius, dac de neam, nu doar că și-a asumat public originea, ci poate a ținut să aducă jertfe unor divinități strămoșești, într-o situație extrem de importantă, așa cum este sănătatea⁸⁸.

Lucrurile devin și mai alerte, căci cercetări și studii recente au scos la iveală și alte dovezi epigrafice în legătură cu prezența dacilor în spațiul public al provinciei. Concentrat asupra populației indigene, recent istoricul D. Deac a adunat o serie de documente epigrafice edite, pe care le reanalizează în contextul lor social. Dovezile discutate constau în trei monumente funerare din Dacia Porolissensis, o diplomă militară (și una din afara provinciei), o placă votivă și două țigle. În această colecție onomastică este vorba despre soldați de origine dacică care își desfășoară serviciul în unitățile din provincie, dar și despre soțiile unor militari, unii traci sau chiar daci, și ele având nume dacice (*Aelia Prisosta, Aurelia Mamutso, Aurelia Tsinta, Diurpa, Ulpia Amadusa*). Între soldații daci al căror nume apare pe materialul epigrafic se distinge și un *Diegis*⁸⁹, nume de certă

83. Piso, Rusu 1990, p. 12.

84. Depunerea a avut loc înainte de anul 212 p.Chr., an când marea majoritate a peregrinilor din imperiu dobândesc cetățenia romană și, odată cu ea, *tria nomina*.

85. La Ptolemeu apare în forma *Germizera* (III, 8, 4).

86. Alături de alte asemenea puncte din Dacia preromană (Crișan 2007, p. 202-211). O altă dovadă este descoperirea aici a unor monede din Thasos, Apollonia, Dyrrhachium și a unor denari republicani.

87. *Germ-* = „cald” și *-sara* (*zéra, zara*), „apă” (Rusu 1967, p. 108; p. 119), cu o posibilă traducere „*Izvoarele (Apele) calde*”. Vezi și toponimul *Deusara* (*Apa/Izvoarele zeului/zeilor*) la Gostar 1956a, p. 92.

88. Piso, Rusu 1990, p. 17.

89. Pe o cărămidă descoperită la Gherla apare și numele *Degi* (**Fig. 2/2**), care în opinia lui D. Dana trebuie să fie citit *Diegis* (Dana 2016, p. 101-103).

rezonanță dacică⁹⁰.

Faptul că acești indivizi apar în așezările militare și aproape toate pot fi datate în secolul al III-lea p.Chr., poate fi explicat prin faptul că, începând cu dinastia Severiană, au fost investiți mai mulți bani în mediul militar al Daciei Porolissensis și astfel tot mai mulți soldați și-au permis monumente⁹¹ și educație, completând astfel parcimonia surselor scrise despre populația autohtonă din provincia Dacia. Nu mai este nici o îndoială că această lipsă a documentelor scrise despre dacii din provincie este doar un neplăcut stadiu al cercetării. Se adaugă faptul că, spre sfârșitul stăpânirii romane din Dacia, cu excepția comandanților și a unui mic procent de militari, grosul trupelor fusese recrutat pe plan local⁹².

În continuarea dosarului arheologic substanțial, informațiile ce răzbat din sursele literare recompun peisajul ethnos-ului dac de după cucerirea regatului. Chiar dacă la o primă evaluare, datele par rarefiate, trebuie ținut cont de amplitudinea operațiilor militare din timpul lui Traian, de faptul că unii daci erau independenți față de Sarmizegetusa – acest lucru se vede mai clar odată cu afirmarea costobocilor și a carpilor după căderea regatului – și de statutul populației indigene din primele decenii după cucerire.

Faptul că autohtonii din provincie nu s-au manifestat ca daci în materialele epigrafice a dus în scurt timp la ideea devenită loc comun, că în Dacia Romană elitele autohtone au dispărut cu totul. Dosarul istoric prezentat nu mai poate susține o atare imagine. Pe lângă inscripțiile acum cunoscute, în care recunoaștem nume evident dacice, se pot adăuga și acei daci care, dintr-un motiv sau altul, au trecut în tabăra romană și s-au integrat rapid în structurile noii provincii. Abundența de *Ulpus*, *Aelius*, *Aurelius*⁹³ ar trebui să oblige la această reflecție. Se înțelege că statutul lor nu era accesibil tuturor dacilor, din datele istorice reiese că doar cariera militară le-a permis unora să urce pe scara socială, așa cum, de altfel, s-a întâmplat cu majoritatea dacilor ajunși în restul imperiului și despre care avem informații. Calitățile lor războinice i-au făcut remarcați, apreciați, respectați și probabil bogați, unii ajungând, cum am văzut, pe baza meritelor militare, până pe tronul Cezarilor.

Filonul dacic a rămas viguros și dincolo de frontiere, de unde încă mai bine de trei secole, singuri sau în diverse alianțe, dacii liberi, costobocii și carpii au zguduit periodic granițele imperiului. Din păcate, nici despre structurile lor interne, sociale, politice, religioase sau militare nu avem date sau detalii. Tot ce știm este statutul lor de adversari persistenți și redutabili ai Romei. Putem cel mult spune că o atare prezență, forță și presiune asupra legiunilor era imposibilă fără o elită războinică. Că aceasta n-a avut puterea, condițiile și mai ales programul spiritual și politic al aceleia care a edificat

90. Dan Deac, *Dacian in Dacia Porolissensis after the Roman Conquest. The Epigraphic Evidence*, mss (în curs de publicare, cu bibliografia fiecărui caz). Mulțumesc pe această cale autorului pentru accesul la manuscris și informațiile secundare oferite cu maximă cordialitate.

91. Pentru a avea unele elemente de comparație se pot folosi situații similare din Imperiu. Astfel, în secolul II p.Chr., în provinciile africane cheltuielile de înmormântare puteau ajunge până la 20.000 denari, în funcție de complexitatea ceremoniei. Aproximativ în aceeași perioadă, în Dacia un ajutor de înmormântare, inclusiv cu monument funerar, plecau de la 800 denari (Hügel 2003, p. 108-109), costuri agravate de inflația galopantă.

92. Hügel 2003, p. 154.

93. Bogdan Cătănicu 2007, p. 53.

regatul, este vizibil în parcursul ei istoric și în rezultatele obținute. Le-au lipsit ceea ce sociologii numesc *masa de cristalizare*, acele grupuri mici, înarmate, rigide ideologic, care să declanșeze mulțimile⁹⁴.

Și le-a mai lipsit ceva. Sociologii și psihologii sunt de părere că numărul membrilor unui grup coerent și încheșat social nu poate fi mai mare de cca. 150-200 de indivizi, număr care permite relaționarea fiecărui individ cu ceilalți din grup. Numărul finit de relații face posibilă cunoașterea reciprocă a fiecărui membru, astfel că ordinea internă și ierarhia este menținută natural, sub forma unei discipline formale. Un prag mai mare duce rapid la ruperea conexiunilor, urmată de fragmentarea grupului, căci suma relațiilor posibile tinde natural către numărul de indivizi care pot interacționa. Un grup mai mare rămâne însă unit pentru că transferă în planul fantastic al existenței sarcina socializării. Credința într-un mit comun, ce există doar în imaginația colectivă, reunește ușor oameni care altfel nu ar fi interacționat, dând naștere la cooperare umane la o scară superioară familiei, grupului, clanului sau chiar tribului. O entitate politică, așa cum a fost regatul dac, se bazează pe o ordine imaginată – capabilă să surclaseze și înlocuiască relaționarea individ-individ – posibilă doar dacă masa populației o sprijină și crede în ea. Un astfel de sprijin nu se poate obține (doar) prin violență sau coerciție. Este întotdeauna necesar ca atât baza piramidei sociale, cât și elita să creadă în această ordine imaginată, în mitul comun⁹⁵. Singura problemă este că principiile ordinii imaginare, mitul, în esență, ca să își îndeplinească rolul, are nevoie de timp și de promotori. O elită care nu-și cultivă miturile, nu-și educă bazele sociale, prin reiterarea principiilor care mențin ordinea formală, este lipsită de capacitatea de a comunica cu propriile fundamente sociale și este, în final, condamnată la epuizare⁹⁶.

Care a fost acest mit, ce ar fi cimentat ordinea socială în cazul diferitelor comunități de daci liberi, nu știm. Putem doar presupune că ele erau relativ diferite, în ciuda unei culturi materiale comune, căci altfel nu se poate explica lipsa de agregare pe termen lung. Poveștile lor despre lume, strămoși, vise, zei, eroi, într-un cuvânt imaginarul colectiv, erau fragmentate. Capacitatea scăzută a nucleelor militare existente, de a-și construi un set de entități imaginare, în jurul cărora să graviteze împreună cu celelalte straturi sociale, poate fi una din explicațiile insuccesului lor istoric. Deși forța lor s-a făcut simțită aproape la fel de mult ca cea a războinicilor regatului, visele lor, realitatea imaginată a fost mult mai modestă. În absența acestor vise, impulsul lor s-au consumat, meteoric, în istorie⁹⁷.

Abrevieri

AMN – *Acta Musei Napocensis*, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca.

Apulum – *Apulum, Acta Musei Apulensis*, Buletinul Muzeului regional Alba Iulia, Alba Iulia, 1, 1942 (din 1992 Muzeul Național al Unirii).

ArhMold – *Arheologia Moldovei*, Institutul de Arheologie, Iași.

Crisia – *Crisia. Culegere de materiale și studii*, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea.

94. Borangic 2017, p. 477.

95. Harari 2017, p. 95-107.

96. Borangic 2017, p. 478.

97. Borangic 2017, p. 478.

- Dacia – Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie.* București, I, (1924) – XII (1948), N.S.: *Revue d'archéologie et d'histoire ancienne.* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București.
- EphNap – Ephemeris Napocensis,* Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca.
- RMI – Revista Monumentelor Istorice,* Institutul Național al Patrimoniului, București.
- Sargetia – Sargetia,* Buletinul Muzeului județului Hunedoara (Acta Musei Devensis), Deva.
- Thraco-Dacica – Thraco-Dacica,* Institutul de Tracologie, București.

Bibliografie

Izvoare:

Fontes I

- Fontes I – Izvoare privind istoria României,* I, Ed. Academiei Republicii Populare Române, București, 1964.
- Dio Cassius
- Dio Cassius, *Istoria romană*, vol. I-III, studiu introductiv prof. univ. dr. Gh. Ștefan, trad. și note conf. univ. dr. A. Piatkowski, București, 1973.
- Strabon
- Strabon, *Geografia*, vol. I-III, traducere, note și indice de F. Vanț-Ștef, Ed. Științifică, București, 1974.
- Tacit
- Tacit, *Despre originea și țara germanilor*, traducere și note Teodor A. Naum, prefață N. Lascu, Ed. Științifică, București, 1957.

Volume și articole:

- Bichir 1973
- Bichir, Gheorghe, *Cultura carpică*, Ed. Republicii Socialiste România, București
- Bichir 1983
- Bichir, Gheorghe, *Ramura nordică a dacilor-costobocii*, *Thraco-Dacica*, IV, 1-2, p. 59-68.
- Bichir 1996
- Bichir, Gheorghe, *Dacii liberi din nordul Daciei*, *Thraco-Dacica*, XVII, p. 191-201.
- Bodor 1964
- Bodor, Andrei, *Contribuții la problema cuceririi Daciei*, AMN, I, p. 137-160.
- Bodor 1999
- Bodor, András, *Sclavi și liberi în Imperiul Roman și soarta prizonierilor de război daci*, în D. Protase, D. Brudașcu (coord.) *Napoca. 1880 de ani de la începutul vieții urbane*, Cluj-Napoca, [s. n.], p. 55-63.
- Bogdan Cătănicu 2007
- Bogdan Cătănicu, Ioana, *Daci și Romani: Aculturație în Dacia*, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca
- Borangic 2015
- Borangic, Cătălin, *Dacorum Falces. Armele încovoiate ale dacilor*, Ed. Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca
- Borangic 2017
- Borangic, Cătălin, *Seniorii războiului în lumea dacică. Elite militare din secolele II a.Chr.-II p.Chr. în spațiul carpato-dunărean*, Ed. Istros, Brăila-Alba Iulia
- Crișan 2007
- Crișan, Ion Horațiu, *Medicina în Dacia (de la începuturi până la cucerirea romană)*, D. Alicu, E. Crișan (ed.), Ed. Dacica, București
- Dana 2003

Dana, Dan, *Les Daces dans les ostraca du désert oriental de l'Égypte Morphologie des noms daces*, în *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 143, p. 166-186.

Dana, Matei-Popescu 2006

Dana, Dan, Matei-Popescu, Florian, *Le recrutement des daces dans l'armée romaine sous l'empereur Trajan: une esquisse préliminaire*, **Dacia**, N.S., p. 195-206.

Dana, Matei-Popescu 2009

Dana, Dan, Matei-Popescu, Florian, *Soldats d'origine dace dans les diplômes militaires*, **Chiron**, 39, p. 209-256.

Deac 2013

Deac, Dan Augustin, *Negotiating with the Dacians. The Case of M. Ulpius Celerinus, interpres Dacorum*, EphNap, XXIII, p. 313-322.

Dobson 1978

Dobson, Brian *Die Primipilares. Entwicklung und Bedeutung, Laufbahnen und Persönlichkeiten eines römischen Offiziers* (Beihefte der Bonner Jahrbücher 37), Köln-Bonn

Dumitrașcu 1986-1987

Dumitrașcu, Sever, *Regele Pieporus și acțiunea costobocilor din secolul II e.n. Un istoric al problemei*, Sargetia, XX, p. 106-110.

Dumitrașcu 1993

Dumitrașcu, Sever *Dacia Apuseană*, Ed. Cogito, Oradea

Gostar 1956

Gostar, Nicolae, *Ramura nordică a dacilor - costobocii*, Buletinul Universității „Babeș-Bolyai”, Cluj, I, 1-2, p. 183-199.

Gostar 1956a

Gostar, Nicolae, *Inscripții și monumente din Germisara*, Sargetia, III, p. 5-99.

Gostar 1970

Gostar, Nicolae, *Numele și originea costobocilor*, Cercetări istorice, 1, p. 109-117.

Harari 2017

Harari, Yuval Noah, *Sapiens. Scurtă istorie a omenirii*, Ed. Polirom, Iași

Hügel 2003

Hügel, Peter, *Ultimele decenii ale stăpânirii romane în Dacia (Traianus Decius - Aurelian)*, Ed. Nereamia Napocae, Cluj-Napoca

Macrea 1968

Macrea, Mihail, *Dacii liberi în epoca romană*, Apulum, VII/1, p. 171-200.

Matei-Popescu 2017

Matei-Popescu, Florian, *The Dacians from Moesia Inferior*, în Mihailescu-Bîrliaba, Lucrețiu (ed.), *Migration, Kolonisierung, Akkulturation im Balkanraum und im Osten des Mittelmeerraumes (3. Jh. v. Chr.- 6 Jh. n. Chr.)*, p. 139-159.

Maxfield 1981

Maxfield, Valerie A., *The Military Decorations of the Roman Army*, London

Muratori 1742

Muratori, Lodovico Antonio, *Novus Thesaurus Veterum Inscriptionum tomus quartus*

Nemeth 2007

Nemeth, Eduard, *Relații politice și militare între Pannonia și Dacia în epoca romană*, Ed. Tribuna, Cluj-Napoca

Opreanu 1994

Opreanu, Coriolan Horațiu *Neamurile barbare de la frontierele Daciei romane și relațiile lor politico-diplomatice cu Imperiul*, EphNap, IV, p. 193-220.

- Palágyi, Nagy 2002
Palágyi, Sylvia K., Nagy, Levente, *Römerzeitliche Hügelgräber in Transdanubien (Ungarn)*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pescaru, Pescaru 2007
Pescaru, Adriana Rusu, Pescaru, Eugen, „Decebalus” la *Germisara*, în N. D. Ion, R. Ștefănescu (ed.), *In honorem Ioan Opreș. Patrimoniu-Muzeografie-Monumente istorice*, Ed. C2 Design, Brașov, p.45-54.
- Petolescu 1980
Petolescu, Constantin C., *Dacii în armata romană*, Revista de Istorie, tom 33, nr. 6, p. 1043-1061.
- Petolescu 2002
Petolescu, Constantin C. *Auxilia Daciae: contribuție la istoria militară a Daciei romane*, Ed. Ars Docenti, București
- Petolescu 2010
Petolescu, Constantin C., *Dacia. Un mileniu de istorie*, Ed. Academiei Române, București
- Piso, Pescaru 1990
Piso, Ioan, Pescaru, Adriana, *Nymphaeum-ul de la Germisara*, RMI, 59, 1, p. 9-17.
- Popovici 1990
Popovici, Rodica *Antroponim dacic scris cu litere latine în așezarea de la Borniș, Neamț (secolele II-III e.n.)*, ArhMold, XIII, p. 155-160.
- Russu 1971
Russu, I. I., *Sextus Vibius Gallus*, AMN, VIII, p. 531-537.
- Sîrbu 1993
Sîrbu, Valeriu, *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor. Pornind de la descoperiri arheologice din Câmpia Brăilei*, Ed. Porto-Franco, Galați
- Sîrbu et alii 2014
Sîrbu, Valeriu, Oța, Liana, Vilcu, Aurel, Neagu, Marian, Oprea, Vasile, *Sudul Munteniei în secolele I a. Chr.-III p. Chr. Sarmați, daci, romani*, Ed. Istros, Brăila
- Toma 2007
Toma, Corina, *Repertoriu orientativ al descoperirilor dacice de pe teritoriul Ungariei*, Crisia, XXXVII, Muzeul Țării Crișurilor, p. 65-77.
- Velcescu 2015
Velcescu, Leonard, *Dacii în sculptura romană. Studiu de iconografie antică*, Ed. Academiei Române, București,